

rére, a hivatalok fejlődésére, az oktatásügyre, egészségügyre, és nem csoda, hogy e munka már az »elfogyottak« sorában szerepel Egyiptomban, hol ezen dolgozat kettős fontossággal bír.

Az arabok más részt a történelem körét (*al-tárich*) sokkal tágabbra terjesztik, mint azt saját fogalmaink szerint megszoktuk. Ne tessék tehát csodálni, ha a történelmi munkák sorát és ezen jelentésemet általában egy *zoologiai szótárral zárom* be, mely az arab tudományfelosztás szerint még a »történelem« rovatába tartozik. *Al-Damiri* t. i. az arabok számára irt egy szótári munkát mindazon állatokról, melyek régi költőszetükben, a traditióban sat. meg vannak nevezve. Ezen szótár rendszerén túl azonban majdnem minden cikkben oly dús kitérések vannak a történet terére, hogy ezen nevezetes munka, melynek címe »*az állatok élete*« méltán tekintetik történelmi kútfőnek, annál is inkább, mert rengeteg sok már elveszett munkákból közöl történelmi tartalmu kivonatokat; a mohammedán történetírók azért is igen sok adatot kölcsönöznek egyenesen Damiritól. Hogy fogalma legyen az olvasónak a szerző széles excursióinak minőségéről, p. o. csak azt az egy körülményt említem, hogy ezen állattani szótárban helyet foglal a chalifátus története is mint az »*inszân*« ember-ről szóló cikknek egy intermezzója. Azonkívül fontos és hasznavehető al-Damiri munkája különösen még azért is, mert minden cikkének folyamában elmondja, hogy mit találhatni a traditióban, a költőkben, szépirodalmárok munkáiban, a tárgyalt állatot illetőleg; fontos különösen még a *cultur történetre* nézve is, mert minden cikkben ott találjuk azon babonás hiedelmek példák által felvilágosított sorozatát, melyek egyes állatokhoz fűződnek. És ez egy oly irodalomban mely encyklopaedicus segédforrásokban még oly szegény mint az arab, igen ajánlatos egy körülmény.

Bezárom e jelentésemet egy utólagos megjegyzéssel és egy óhajjal. Utólagos megjegyzésem az, hogy e jelentésem nem terjed ki az egyes rovatokba való apróbb könyvekre; óhajom, hogy e gyűjtemény minél dúsabban gyarapodnék és hogy mennél több hasznot hajtson a hazán belül azon tudományoknak, melybe tartozik.

¹⁾ *Haját al-hajján Bâlak* (2. köt. in fol.) 1274—5.

JELENTÉSEK.

I.

AZ ORIENTALISTÁKNAK LONDONBAN

1874-ben tartott

NEMZETKÖZI GYÜLÉSÉRŐL.

HUNFALVY PÁL,

R. TARTÓL.

II.

A NÉMETORSZÁGI PHILOLOGOK ÉS TANFÉRFLAK

1874-BEN INNSBRUCKBAN TARTOTT

GYÜLÉSÉRŐL.

BUDENZ JÓZSEF,

R. TARTÓL.

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALÁBAN.
(AZ AKADÉMIA BÉRHÁZÁBAN).

I.

Az orientalisták nemzetközi gyűlése Londonban; 1874. szept. 14—19.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. nov. 16-án tartott ülésében.)

Ha nem csalatkozom, az iparnak nemzetközi találkozásai, a melyek az anyagi javak, természetmennyek és készítesek, gyártások mutogatásaival vannak összekötve, szolgáltatják az eszmét, hogy a tudományoknak sem ártanának ilyen találkozások, a melyek ugyan a tudományok készítményeit nem mutogathatják úgy, mint akár az ipar akár a művészet, de a melyek összehozzák a különböző országok tudósait, s ez által a személyes ismérékedést eszközlik, főképen pedig az illető tudományoknak azon kérdéseit és érdekeit tántetik elő, a melyek a jelenkort leginkább foglalkodtatják. A személyes összeismerkedés és közös érdeklődés pedig minden mezőn termékenyítőleg hat. Így lett, hogy a kormányok tarttatnak nemzetközi statistikai gyűléseket; így lett, hogy a régiség és anthropologia gyűjtői és mívelőji találkoznak időnkint, s jövő évben szerencsénk lesz a statistikusokat, 1876-ban pedig, ha élünk, a régészeket és anthropologusokat üdvözölni először Budapesten. A nemzetközi találkozások között immár az úgy nevezett keleti tudományok mívelőjé vagy az orientalistáké is helyet foglal. A francia De Rosny indítványa következtében tavál Párisban tartaték az első orientalista gyűlés, a melynek utolsó ülésében szept. 6-án azt határozzák, hogy ez idén Londonban legyen a második gyűlés. A hirdetés kezemhez is jutván, s abból az tűnévén ki, hogy

egy turán osztálya is lesz, a melyhez a mi nyelvünket sorozzák; tehát én is elmentem Londonba, látni, hallani, mit művelnek a nagy világban azon a mezőn is, a melyen nekünk kötelességünk munkálkodni, s a melyre másokat egyedül a tudás vágya szólít.

Szept. 14-én esti félkilenczkor tartaték a megnyitó ülés a Royal Institution teremében; dr. Birch, mint a gyűlés elnöke, fogadván a tagokat s adván elő a gyűlés rendjét és tárgyait. A párisi gyűlés, ugymond, Londont tüzte ki második találkozó helynek, mely várost arra mind szerfeletti nagysága, mind buzgalma a keleti tudomány iránt, mind az ezer meg ezer viszony tesz nagyon alkalmassá, a melyeket a kereskedés, a hittérítők, a kormány kötelességei a sokféle keleti alattvalók iránt teremtenek. A londoni gyűlésre való meghívást nagy készséggel fogadták az európai kormányok, s küldötteik im itt vannak; az angol indiai kormány pedig mind Londonban mind Keletindióban különösen pártolta. *) A nagy összeköttetés Anglia és az ő ázsiai országai között, ugymond dr. Birch, szükségessé teszi nálunk a keleti tudományt, s ebben a nagy városban alkalmasint minden nyelvnek, a mely az ég alatt van, lehet tudóját találni. Az orientalisták úgy tekintik magokat, mintha egy családnak tagjai volnának, kik előtt mindenkinek saját tudománya egyenlő érdekű. Előttünk nincs különbség a fajok, hitek, nemzetségek között, a kritika sem lehet tehát személyes, ha egyedül az igazságra törekszik, a melyet oly nehéz megtalálni legtöbb esetben, s a melyre nézve a tévedés soha sem vétek.

*) Az idegenek közül ott voltak: Egyiptom képviselője Brugsch bej, Rumániából a fejedelem maga és többen, Oroszországból Chvolson és mások; a jeruzsálemi püspök, az örmény pátriárka, Indiából Vasantrow Hurrychund, Hurrychund Chintamon, Danoda Nana, Shankar Pandarang Pandit; Leithner, a ki Turkesztani tárgyakat és képeket hozott; Franciaországból igen sokan, köztök de Rosny, Oppert; Németországnak minden egyeteme volt képviselve; p. o. a berlini Lepsius és Weber, a lipcei Brockhaus és Krehl, a borszlói Stenzler, a bonni Schrader a heidelbergi Windisch stb. által; ott voltak Haug, Nöldeke, Euting, Gosché stb. stb. Az osztrák-magyar birodalomból egy magam voltam ott.

A XIX. század a keleti tudománynak szülője; a Mesopotamiában, Egyiptomban, Indiában, Perzsiában tett nagy felfedezések új világosságot derítenek az őrs országokra, hitekre, nyelvekre, a melyek keleten negyven századdal éltek az előtt. Többféle körülmény hatott össze; a könnyű közlekedés könnyebb hozzáférhetést teremtett, az ásatásokban, kutatásokban sokkal többen vesznek részt, s az elhozott emlékeket nagyobb és biztosabb tudással lehet értelmezni.

A gyűlés tárgyai hat osztályra vannak osztva, folytatá dr. Birch, *sémire, turánira, árjaira, hamira*, a melyek feladata a nyelvtudomány, továbbá *archaeologiaira*, a melynek feladatát a régi népek ipara, művészete, szóval egész külső mivolta teszi, és *ethnologiaira*, a mely a népeket a faj és nemzetek szerint leírja.

A sémi osztályhoz tartoznak mind az elenyészett, mind a holt, mind az újabb sémi nyelvek, tovább olyan, bárnem sémi nyelv is, a melyet az ékiratok emlékei tartottak meg. Az ékirás a Kr. előtti két ezertől fogva a Kr. utáni első századig terjed. A Grotfend által 1803-ban kitalált olvasása az ékiratoknak egyike a legesodálatosabb felfedezéseknek. A mióta Grotfendnek sikerült a Darius nevet kibetűzni, öt nyelv támadt fel, az ő perzsa, mediai, babyloniai, kétféle assyriai, legújabbán az ugynevezett szumír vagy akkad nyelv, a melynek geneologiai viszonyát még bajos meghatározni, de a mely turáninak látszik. Ezek mind *elenyészett* nyelvek, a melyeknek t. i. a hagyománya is el volt veszve (*holt* nyelv az lévén, a melynek hagyománya megmaradt). Az elenyészett nyelveket csupán reákövetkeztetés útján (inductiv uton) lehet feltámasztani, s hogy ebben boldogul az emberi elme, az egyik dicsősége a XIX. századnak. Mert látni való, hogy az ékiratokbeli elenyészett nyelvek visszaállítása mennyire kiegészíti az emberiség tudományát. — A híres moabita kö-emlék is egy új lappal bővítette meg a sémi nép történetét, az egyszersmind legrégebb nyelvemléke a phöniciái betűírásnak, a mely a sémi népeket a nehézkes és alkalmatlan ékirástul felszabadította.

A turáni osztályhoz a sinai és japáni nyelveket is csatoljuk, ugymond dr. Birch, még az etruszokot is ide akarják

vonni. Mindenféle nyelvvél kísértették már annak megfejtését, legujabban Taylor a turán nyelvekhez folyamodott. Az ő nézeteit számba kell venni, s bizonyításait meg kell vizsgálni.

Az árja osztálynak igen sok tárgya lesz a szanszkrit nyelv köréből. Ez egy irodalmi, nem emlékbéli nyelv (it is a literary not a monumental language), mert nincsen szanszkrit nyelvű felirat, mely a Kr. e. IV. századot megelőzi. Az a kérdés, vajjon a legrégebbi árja betűírás görög-e vagy syriai, vagy lykiai, még nincsen eldöntve; ezeknek egyike sem régebbi a Kr. e. VII. századnál, tehát a babyloniai és egyiptomi íráshoz képest mind újabbak. Köztök a lykiai nyelvmélekek legrégebbiek; lykiai felírások másolatjait Sir Charles Fellow hozta először Angliába 1830-ban; megfejtésök nem sikerült még. *)

A *hámi osztály*, így folytatá dr. Birch, az egyiptusi tudománynak haladását fogja felmutatni 1817 óta, mikor a három nyelvű Rosettai felírás segítségével legelőször sikerült annak a képirásos nyelvnek olvasása és értése. Egyiptomnak fő csudája az, hogy igen régi műveltsége teljes mivoltában tűnik elő a Nilus partjain, s a kérdésre, honnan származott az, még nem találtuk meg a választ. Nincs monumentális nemzet, a mely a régiségre nézve versenghetne Egyiptommal, csak a babyloniai, s nincsen még eldöntve, hogy melyik melyiktől tanult. Régészeti nézeteknél fogva Babyloniát illetné meg az elsőség, mert ott találunk égett vályogbeli (terra cotta) nyelvméleket, a melyek átmenetelt mutatnak a tiszta képirásról a közmegegyezéssel elfogadott ékírásra. Egyiptomban eddigelé nem került elő tiszta képirás; a legrégebbi emlékek is teli vannak phonetikus hieroglyphákkal. — De az egyiptomi műveltség mindenható befolyást gyakorolt a régi világra. A phoeníciaiak utánozták, a betűírás kezdeteit is onnan vették, s tökéletesítve közölték azután a görögökkel. A hieroglyphák már a Kr. e. VII. században egy holt for-

*) A lykiai nyelvmélekekről Savelsberg I. mutata be egy értekezést az Inspruckban összegyűlt német philologusok gyűlésén. Címe: *Beitrag zur Entzifferung der lykischen Sprachdenkmäler. Erster Theil. Die lykisch — griechischen Inschriften.* Bonn, 1874.

máját képviselik vala a nyelvnek, melyen többé nem beszéltek az egyiptomiak; azért egyszerűbb írásra menének által, mely az élő nyelvnek jobban megfelelt.

Általmenvén dr. Birch az archacológiára, mely részint támogatja, részint kiegészíti a nyelvtudományt, de a mely viszontag e nélkül sokszor értbetetlen volna, különösen megemlíti a nagy hamisításokat, melyeket most Jéruzsálemben és Arábiában üznek, utánozván, s néha nagy ügyességgel, a régi emlékeket, a melyeket az európaiak keresnek.

Az ethnologia tennivalóját is előadván, mit ez úttal mellőzők, befejezé dr. Birch a hosszú beszédet, melyet a nagy gyülekezeten feszült figyelemmel hallgata, s sok helyütt élénk tapsolással helyesele.

Szept. 15-kén a gyűlés tagjai a brit muzeum gyűjteményeit nézegeték, különböző magyarázók vezetése mellett. A muzeum gyűjteményeiről s azok mivoltáról, könyvtáráról stb. nem tartozik ide szólni; rövid idő alatt kicsike részeit meg lehet ugyan bámulni, de nem megnézni. Az én vezetőm, Müller Miksa, ki számtalanszor volt már benne, nem látott még mindent. Newton a maga által hozott legújabb kincseket, a melyek egész sziklahegyek, mutogató; Birch az egyiptomi, Oppert a babyloniai emlékeket magyarázták stb. Az nap a *sémi osztály* tartá ülését, a melynek elnöke Sir Henry Rawlinson, jegyzője W. S. W. Vaux.

A híres elnök Rawlinson megnyitó beszédében talán a következő volt legtanulságosabb: A sémi kutatások az utolsó időben nagyon terjeszkedtek. Nemesak a phoeníciaiak emlékek szaporodtak tetemesen, a mióta Gesenius a phön. nyelvmaradványokat kiadta, hanem déli Arábiában nagy tömegű feliratok a himjar nyelvet tárták fel; Assyriában pedig a sémi családnak legrégebbi nyelvét hozták nap-fényre.

Az assyriai és babyloniai leletekre nézve sokáig kételkedtek az európai tudósok. Jól emlékszem, ugymond Rawlinson, mily megvető hitetlenségre találtam, midőn 1849-ben először hoztam Angliába a behistuni felirat babyloniai fordításának másolatját, s ennek a perzsa szöveggel való egybeazonosításából azt igyekszem vala kimutatni, hogy egy uj emléket találtuk fel a régi Babyloniának. Egyedül Hincks,

Norris és Bunsen látának abban egészséges alapot a nyomozásra. De a nyomozás nem igen halada eleinte. Tudós sémiak, mint Renan, elutasíták, azt állítván, hogy a szerfelett szabályos formájú sémi nyelvek kifejezésére az ékírásbeli zavaros rendszer alkalmatlan volna; tehát a fölfedezett nyelv, bármilyen is, de nem lehet sémi. A classicus irodalmak emberei pedig Angliában, mint George Cornewall Lewis, egész biztossággal a görög traditiók elsőbbségét és elégségét vitatják vala. Az új tudomány azonban Franciaországban tön nagy haladást Oppert Gyula által, a ki 23 éve a francia kormány költségén ott helyben vizsgálta meg az assyriai és babyloniai romokat, és hazatérte után meglepő sikerrel fejtegette az új nyelvet. Ebben Ménant volt segédje, míg a fáradhatatlan Lénormant Ferencz követvén őket egy új irányban vivott ki magának elsőséget, t. i. az akkad vagy szumir nyelvnek fejtegetésével. Dániában Schmidt Waldemar *), Italiában Finzi, Genfben Naville teszik az assyriológok kis csapatját. Németország utoljára lépett fel e pályán, s egyszerre megragadta a vezérséget a nyomozás legfőbb ágaiban, a szoros nyelvtudomány követelte eljárásban, mely a sémi nyelvek egész tárával tisztázza meg a nyelvtényeket. Schrader és Praetorius állanak ott az ékíratok tudományának élén, s én úgy nézem őket, mint jövődö vezéreinket abban (i am inclined to look to them as our future leaders in this interesting study). Az angol hozzájárulások az assyriai tudományhoz alig feleltek meg az első ígéretnek. Norris szótára s a feliratok három kötete, a melyeket én adtam ki, ugymond Rawlinson, becses anyagot nyujtanak ugyan; Smith György, Talbot Fox, Sayce sok világosságot derítettek ugyan az assyr történetekre, geographiára: mind a mellett semmi sem történt Angliában, a mi Schrader és Oppert sikerével felérne. Azért fel is szólítja Smith-et és Sayce-t, hogy jövődöben több figyelmet fordítsanak a tudomány alapjaira, t. i. a grammatikára. Belátja egyébiránt Rawlinson, hogy ezentúl is az lesz Angliának főfeladata, mind folyvást új meg új anyagot gyűjteni össze, a mint Smith két ízbeli utazásán feliratos táb-

*) Talán Westergaard N. L.-t kellene inkább megnevezni.

lárnak több ezer töredékeivel meg is gazdagította a Brit Muzeumot.

Az elnök megnyitván az ülést, annak legtöbb idejét Oppert előadása tölté ki, még pedig oly tárggyal, mely csak az írásnál fogva tartozik a sémi osztályhoz, a persa feliratok második nyelvvel t. i. a melyet már Westergaard és teljesebben Norris határoztak meg. Oppert azt vitatá, hogy nem kell *skytha* nyelvnek nevezni, az a méd nyelv, s hogy a Ktesias által felhozott méd uralkodó nemzetség nem áll költött nevekből, hanem hogy ezek a méd neveknek árja fordításai. Azután az assyriai chronológiáról beszélt, a mely szerinte a hold-istenség periodusán alapulna, s a melynek segítségével a babyloniai hitcés történelem 2517-ben kezdődne Kr. előtt. — Schrader, a ki az assyriai syllabarumnak latin betűkkel való átírásáról, és Geldart, a ki az assyriai verbum permansivus modusáról akart volna értekezni, kifogyának az időből.

Szept. 16-kán a délelőttöt és delet a gyülekezet nagy része Sir Bartle Frère falusi lakásán, Wimbledon-ban, és a Kewgarden-ben töltvén, este fél kilenczkor a *turáni osztály* tartá meg ülését, elnöke *Sir Walter Elliot*, jegyzője *Douglas* tanár lévén. Az elnök a megnyitó beszédében körülbelül ezeket mondá:

Sokszor kérdeztek már engemet, hogy mit kell érteni a turánságon? Erre azt felelhetem, úgy mond Elliot, hogy a *turán* név eredetileg a régi Persia határosait illette; mert Persiának árja eredetű lakosai, az iránok, előtt mind az, a ki nem irán, turán volt; előttök tehát minden külföldi turán. E szerint a néven a görögök *skythait* értették. — Bunsen az egyiptombeli nyomozásainak eredményét adván elé az Oxfordi »Association«-nak 1847-ben azt javasolá, hogy a turán név alá egybe kellene foglalni Európának és Ázsiának minden nyelvét, a melyek nem árjaiak és nem sémiak. Ebben a tág értelemben vették a nevet a congressus rendezőji is.

Annyi kiterjedés mellett az osztálynak sok nyelvvel van dolga, így folytatá az elnök, melyeket azonban egy közös alkotó elv, t. i. az agglutinatio egyesít. Eme sajátságot a no-

mád élet viszonyaiból szokták kimagyarázni, abban a közösségek nagyon kevés közlekedést tartván egymással. Az némi megfejtést találhat abban is, hogy Huxley mikép osztályozza az emberi nem különbségeit. Az t. i. mint biologus eltekintvén a nyelvről és történelemtől, s egyedül a physikai jellemet tartván szem előtt, az ugynevezett *australoid* fajnak típusát Australiának népeiben, továbbá Indiának hegyi lakosai-ban és a régi egyiptombeliekben találta fel. Ezt a típust, ugymond Elliot, a Tárnak skytha születéséből származtathatjuk. Ugy hiszi, hogy a turániak elfoglalták Ausztráliát, mikor ez még a szárazzal összefügg vala. Elszakadván Ázsiától és Afrikától nagy geologikus változások által, az ausztráliai turánok mentek maradtak a külföldi behatásoktól, s megtartották az eredeti típust. Számos dialectusaiknak hű megvizsgálása és egybehasonlítása India hegyi lakosainak, a japáni ainóknak stb. nyelveivel alkalmasint bő anyagot nyújtana a turán faj eredetének és szétágazásának meghatározására.

Azt mondtam, folytatá Elliot, hogy a turán nyelvek egymástól különböző (well-marked) sok csoportot képeznek. Azok közül ő maga a dravidát ismeri legjobban, melynek legtökéletesebb képviselője a *tamil*, mert arra legkevésbé hatott az árja felsőbbiség. A tamilt nemzeti költők és nyelvtudósok művelték; a pandian uralkodó nemzetség korában (Nagy Sándor után) a madurai iskola híres volt. De a nyugati tudomány is művelte, kivált a jezsuita missionariusok. *Di Nobili* a XVII. század utolsó felében több munkát írt tamil nyelven; de *Beschi*, a ki 1700-ban érkezett oda, juta legnagyobb hírre. Grammatikáji most is jó kalauzok a nyelv tanulása-ban; egyik munkája, a *Tembávani* pedig, Üdvöztitőknek versekbe foglalt történetei, legremekebb tamil szerzeménynek tartják. Az elveszettnek gondolt eredeti kéziratot szóló volt szerencsés megszerezni, az most az India-Office könyvtárában van. Más missiók folytaták a tamil irodalom művelését. *Ziebenbalg* fordítá az egész bibliát, mely Tranquebarban 1728-ban nyomtatott ki tamil írással. Rottler, Rhenius és más dán tudósok is híresek tamil munkáiknál fogva. Caldwellnek egybehasonlító grammatikája ismeretes; annak egy újabb, bővebb kiadása most nyomatik. Dr. Moegling a kanarész

jobb írónak könyomatu kiadásait eszközölte. Dr. Gundert 1872-ben egy jeles malajálam szótárt adott ki.

A drávidaság határain túl a himálajai törzsek vallásáról és irodalmairól épen most jött ki St. Brian Hogson munkája. A Himálaján tuli nyelvekről nem szólhatok, de ebbeli fogatkozásomat pótolják mások, ugymond, megemlítették azokat; a kik előadásra fel valának jegyezve.

Én kezdvén meg a sort, »On the study of the Turanian languages« a turán nyelvek tanulásának módszeréről értekezém, mert úgy hittem, ez illik legjobban oda, a hol a turánosság illetén fogalma uralkodik, milyen az elnök beszédeben is nyilatkozott. Minthogy ez a fogalom többnyire negatív ismertetőkből áll, én a magyar, vogul, osztják és finn nyelvekből vett szókat több kategóriában adám elő, s a nyelvtan főbb vonásait hozám fel, a melyekből kitetszik, hogy az ezen nyelvekből vont tanúság ellenkezik az elfogadott teoriával, mely a nomád élet viszonyaiból fejt ki némely jellemeket, s a mely különösen hangsúlyozza, hogy a turán nyelvekben nincs traditio, nincs örökség; hogy minden ember-nyom más-más nyelvet csinál magának. Ezt azon nyelvek megczáfolják, a melyekről szólok, megczáfolják a drávida nyelvek, a melyekről az elnök szólt, megczáfolják a török stb. nyelvek. Más felől mind a finn-ugor nyelvek, mind a dravidák stb. azt követelik, hogy azokat is ugyan azon szoros methodussal tanulmányozzuk, a melylyel az árja és sémi nyelvek tudományát sikerült kiteremteni.

Némi forrásait is felmutatám az elfogadott teoriának. Az első az agglutinatio, a melyet az elnök is megemlített volt. Előhozván példákat a classikus nyelvekből, de különösen az angol nyelvből is, s melléje állatván a mi nyelveinkből vett agglutinationak, kérdém, mi különbség van a kettő között? — A másik forrása az elfogadott teoriának a *nomád* élet. Ha meggondoljuk, hogy minden, ugy nevezett, eredeti nyelv olyan korban képeződött, a melyben az illető nemzet a társadalmi fejlődés legalsóbb fokán áll vala; ha meggondoljuk továbbá, hogy máig is nomádok vannak nyelvbéli különbség nélkül, példának okáért Arabiában a sémiék között, némileg a hindu cigányok egész Európában; a no-

mád életből semmiféle különös nyelvjellemet kimagyarázni nem lehet.

Félreértések is szolgáltatnak okot némely nézetek alapítására, p. o. hogy egyet említsek. Gyarmathy egy lapp nyelvbeli képzőt rosszul értvén, s azt a rosszul taglalt *mék*-hez (atyámék) hasonlítván, valami *pluralis cognationis* fedezett föl. Azt a phuralist Müller Miksa s utána Caldwell más nyelvbeli tények megmagyarázására felhasználta. — Előadásom célja volt megmutatni, hogy nem szabad a turán nyelveket mintegy Csáky szalmájának tekinteni, a melylyel a nekünk tetsző theoriát kitömhetjük, hanem hogy minden külön csoportot magában a szoros geneologikus methodussal kell megvizsgálni, félre hagyván azon kapcsolatnak meghatározását, mely talán lehet p. o. a dravida és a finn-ugor nyelvek között, de a melynek meghatározására eddigi tudományunk elégtelen még.

Valaki, nevét nem jól tudom, felszólala utánam, helyeselvén, a mit mondtam, egyszersmind sajnálatát fejezvé ki azon, hogy oly nehéz jó eszközöket, grammatikát, szótárt stb. kapni azokról a nyelvekről, s hogy nem igen férnek ahhoz, a mit p. o. itt nálunk írunk. Ez utóbbit sokszor volt alkalmam ez úttal is hallanom, mint másszor másutt is: azt hiába mondjuk a nagy irodalmak embereinek, hogy tanuljanak meg magyarul. Ők nem fognak hozzánk jönni, mi vagyunk kénytelenek hozzájuk el menni. — A jó grammatikákra nézve már könnyebb vala azt felelnem, hogy a görög és latin nyelvet századok óta egész Európa tanulta, mégis nyelvhasználatra alkalmas grammatikákat alig van 40 esztendeje hogy találunk. Nem lehet tehát kívánni, hogy más nyelvekről, a melyeket néhány ember csak az újabb időben kezd tudományosan nyomozni, egyszeribe jó grammatikákat kapjunk.

Következők Taylor Isaac, a ki az etruszk nyelvet az akkad nyelvvel igyekezett felvilágosítani, ez által czáfolván meg az ellenvetéseket, a melyeket arra tettek volt, hogy ő az etruszkot az altáji, különösen a finn-ugor nyelvekkel, megfejtette.

Taylor etruszk fejtegetései meglepők. Csak egy példát hozok fel belőlök, a melyet a londoni előadásomba is fölvet-

tem, az etruszk számnemekre nézve. Ő azokat az ujjak, a két kar, két szem, két láb nevezeteiből származtatja. Tehát *par-mak* (vagyis írása szerint *parmach*) ujjat jelent a sok török nyelvben; az »egy« számnévnek elnevezésére már magok a török nyelvek a szónak első részét, a *par-t*, a finn-ugor nyelvek pedig másik részét, a *mach*-ot, választották, elejtvén az *m*-et; innen van, hogy a török nyelvekben *pir*, *pír*, *per* stb. a finn-ugor nyelvekben pedig *ach*, *ak*, *akv*, *egy* stb. jelent egyet. Ebből azután, Taylor szerint, könnyű kitalálni, milyen szó jelentett egyet az etruszkoknál. — Lehetetlen volt részemről észrevétel nélkül hagyni Taylornak etrusk-akkad fejtegetéseit, lévén azok olyan eljárásnak eredményei, a mely egyik ismeretlent a másik ismeretlennel akarja megfejtetni. — Egyébiránt mi az etruszkot bátran odaengedhetjük az árja tudósoknak; legújabbán Corssen adott ki egy testes munkát annak megfejtéséről: de az akkadot valamint a dravida nyelveket is kötelesek leszünk tanulmányozni, nem azért talán, hogy velök megmagyarázzuk nyelveinket, hanem hogy a régi világ értelmezésére a mi nyelveink világosságát is bocsássuk, s hogy evvel részesüljünk mi is a közös munkában.

Tisztelendő *Edkins J.* régóta forog a sinai nyelv és irodalom terén; én róla először Müller M. Felolvasásaiban a nyelvtudományról (VI. kiadás, 1871.) vettem tudomást, a hol a *közbeszédbeli sinai nyelv grammatikája* (A Grammar of the Chinese colloquial Language, II. kiad. Shangi 1864.) említettik, s Müller egy levelét közli tőle Pekingből 1864-ki okt. 12. a melyben Edkins a sinai nyelvnek régies állapotjáról és annak a mongol meg tibet nyelvek közti találkozásáról értekezik. Most Edkins Londonban a sinai nyelvet mutogatá fel abból az időből, midőn ott az írás feltaláltatott, mi a sinaiak szerint is Kr. e. 2300 táján történt. Azután fejtegeté annak a nyelvnek változásait, a melyeket az írás jegyeiből lehet észrevenni. — A sinai nyelvnek történetei, ha világosak lesznek, bizonyosan szerfelett sokat fognak az emberiség fejlődésében nyomni, tudván, hogy jelenben is az emberi nemnek szinte egyharmad része él a sinai írással. — Megismerkedvén Edkins-szel egy más munkájának tudomására is jutottam, melynek czime: *Sinának helye a philológiában*, a mely-

lyel be akarja bizonyítani, hogy az ázsiai és európai nyelveknek közös az eredete. *) Talán tulságosan generalizál, mint az angolok szokták, midőn az induló pont és végezel között a tényeknek véghetetlen hosszú sorát nagyon is hamar befuthatónak veszik és nézik.

Szept. 17-kén a délelőtt az India Office könyvtárában és a Soane muzeumban tölték a gyűlés tagjai, délután 2 $\frac{1}{2}$ órakor az árja osztály ülésére menvén, a melynek elnöke Müller Miksa, jegyzője Eggeling tanár valának.

Müller a hosszú, de tetszős megnyitó beszédében a nemzetközi gyűlés okát és célját fejtegetvén, azokat abban találá, hogy tudomást lehessen szerezni arról, hová ért a tudomány s merre kell folytatni az utját; azután hogy számot lehessen adni a világnak arról a mit érte tett a tudomány, s kifejezni azt, a mit viszonyzásul a tudomány a világtól vár. Jelentésemet az utóbbira szorítván csak ezeket közlöm Müller beszédéből:

Különösen a keleti tanulmányokra nézve, a melyek az iskolák és egyetemek szokott pályáján kívül esnek, s melyekre a tanulók kisebb száma fordul, meg kell mondani a világnak, hogy azok mit tettek érte. Bátran állithatom, ugymond Müller, hogy az utolsó száz, de kivált az utolsó ötven esztendő alatt a keleti studiomok többel járultak, mint bármely tudomány-ág, ahhoz, hogy Európának értelemi világa tisztuljon, változzék, hogy látköre táguljon mindenre nézve, a mi az ember tudományához tartozik a történelem, nyelvészet, theologia és philosophia mezején. A régi ismeretek birodalmához új országokat csatoltunk nemcsak, hanem az ó-világot is új eszmékkal élesztettük. — A keleti irodalmak tanítása eleinte csak kíváncsiság dolga vala, s az máig is többnyire, kivált Angliában. Sir William Jones, az az egyetlen népszerű név itt abban a körben, legméltóbban képviseli azt az állást. Minden kitünősége mellett — mert Jones valóban nagy ember vala — a keleti tudomány iránti érdeke

*) *China's place in philology. An attempt to show that the languages of Europe and Asia have a common Origin.* By Joseph Edkins B. A. of the London missionary Society of Peking . . . London, 1871.

csak aesthetikai volt. A mi szépet talált a perzsa és szanszkrit irodalomban, azt lefordítá úgy, mint Horatiusnak odájit szokták fordítani. Biró lévén Indiában, Manu törvényeit fordította. Jól tudja vala a szembeszökő hasonlatosságot a szanszkrit, latin és görög közt; száz éve mult, hogy 1770-ben herczeg Czartoryski Ádámnak írta: »Sok tudós nyomozója a régiségnek teljesen meg van győződve, hogy az éjszaki népek egy ős nyelvvel éltek, a melytől nemcsak a kelta hanem a görög és latin nyelvek is származtak. De, teszi hozzá, az illetén nyomozások igen homályosak és bizonytalanok s koránt sem oly kedvesek, mint Hafiznek egy odája, vagy Amralheisznek egy elegiája.« — Colebrooke, Jonesnek nagy utódja, szintugy meg volt győződve a szanszkrit, görög, latin, német, sőt szláv nyelveknek rokonságáról: de ő sem fogta fel nagy jelentőségét. Jones fiatal korban meghalt, Colebrooke-ot pedig hivatalos foglalatosságok elborították. Így franczia és német tudósoknak juta a feladat: világosságra hozni annak a bányának egész kincsét, a melyet angol tudósok nyitottak volt. Most tudjuk, hogy India és Európa egy a nyelvre s mindenre nézve, a mi a nyelvvel jár. A kelet, az előtt mesék országa, most valóság országává lett; két világ, a melyet évezredek választottak volt el, megint egyesült, s mi gazdagoknak érezzük magunkat a multban, a mely büszkesége lehet nemes árja nemzetiségünknek (we feel rich in a past, that may well be the pride of sur noble aryan family). Ex oriente lux! Meg kell vallanunk, hogy a keleti akár árja, akár sémi, akár hami fénynek sugarai nélkül, a melyek a sötét és komor nyugatnak rejlő magvait életre szőlították, Európa, most a földnek igaz világossága, talán örökké egy terméketlen és felejtett foka maradt volna az ázsiai száraznak. Nem mondom, így folytatja M. hogy új dolgokat tanulhatunk a kelettől, az inkább régi dolgokat mutat nekünk, de reánk bizza, hogy azokból tanultságokat vonjunk ki, a melyekről a mi philosophiánk soha sem álmodott volna. A mit egyszer az éjszaki népek Rómától és Athénétől tanultak, azt mi most a kelettől tanulhatjuk, hogy t. i. más világ is van a mienken kívül, más vallás, más mythologia, más törvény, s hogy a mi philosophiánk Thalestől fogva Hegelig

nem az emberi gondolatnak egész történelme. Mi hasonlításokat tehetünk; e hasonlító szellem igazi tudományos szelleme korunknak, ugmint minden kornak. S nem csak a nyelveket hasonlítjuk, hanem az emberi elme tudományait is, a hitet a geometriát, a philosophiát, s e hasonlítgatásainak eredményeit és hatásait még csak nem is sejtjük.

De Ázsia is tanul Európától, Ázsia hasonlóképen ujul, mit Müller sok példával bizonyítja. Ezután elmondja, mit vár a tudomány a világtól s itt különösen Oxfordot és a hittérítő társaságokat szólítja fel, hogy többet tegyenek a tudományért, jobban készítsék el a téritőket olyan tudással is, a mely nem szorososan tartozik a valláshoz, de a melylyel éppen a vallásnak lehet legtöbbet használni. S mennyit tehetnének a hittérítők az ugynevezett vad népek kitanulására, kivált most, midőn az embernek viszonya a többi élő állatokhoz, nemcsak a tudóst, hanem a nagy közönséget is szenvedélyesen érdekli. A mi e kérdés megfajtására kell, az több meg több factum és kevesebb theoria; de ama factumokat egyedül az alacsonyabb nép-törzsek nyugott, tartós stadiuma szolgáltathatja.

Müllernek nagyon terjedelmes beszéde után nem maradt elég ideje az osztálynak, ez tehát más napon folytatá ülését. *Haug* a Rig védáról értekezék, állítván, hogy annak fejtegetésében többet kell hajtani a traditióra mintsem szokták. — *Thibaut G.* a védák korának geometriájáról szóla megmutatván, hogy Indiában a geometria fejlesztésére az oltárok építése szolgáltatott okot, a melyek a különböző áldozatokhoz képest különbözőek valának. A *Sulva Sutrák*-ban (a húr vagy zsinag szabályai = the rules of the cord) tehát sok utasítás van a különböző geometriai alakok készítésére, összehasonlítására; a régi hinduk ismerték a diagonalénak viszonyát a négyszeg oldalához, ők többi közt a quadratura circuli-t is igyekeztek kitalálni, az az a viszonyt meghatározni, a mely van a körvonal és a négyszeg közt. Minthogy a görögöknél is, nem a földmérés, mit a geometria szó jelent, hanem az áldozatokhoz megkivánt oltárok építése ébresztette fel ezt a tudományt, látjuk, hogy ebben is a hindu és a görög szellem hasonló indokból hasonló uton haladott. — *Eggeling*

tanár a Chera és Chälukja uralkodó nemzetségek feliratairól olvasott a Kr. után VI. VII. századokból. Stenzler Boroszlóbból a hinduk engesztelő tanítását ismerteté. Az engesztelés (expiatio, *prájascitta*) a régi nyelvben minden bajhárító eszközt jelent. Stenzler azt találja, hogy emez hindu tanokban megegyez a középkor elejéről való *canones poenitentiales*-sel, a melyeket ir, brit és angol-száz írók szerkesztettek. Ámbár ez a megegyezés szembeszökő: azért mégis alig lehet a kettő közt történelmi kapesot feltenni. De az európai nemzetek erkölcsi állapotjának behatóbb összehasonlítása a hindukéval arra fog birni, ugymond Stenzler, hogy igazságosan és kevesebb szigorral ítéljünk a Gangá melléki testvéreinkről.

Shankar Pandarang Pandit arról értekezék, hogy ki és mikor írta a *raghuvamsa*-t? Eredményül azt hozá ki, hogy a drámák Kálidása-ja a raghuvamsa és több költemények Kálidása-ja is; hogy ez a Kálidása a Kr. után VIII. század közepe előtt élt.

A bibliának a szanszkrit nyelvre való helyes fordítása nagyon foglalkodtatja az angol tudósokat, a nehézség a kellő kifejezések eltalálásában áll, a melyek a hindu olvasókat ne emlékeztessék a régi vallásokra. E tárgyról Murray Mitchel értekezék. Különösen nehéznek találják ezt fejezni ki szanszkritul: testté lett az ige (the word was made flesh). Mert a hindu nagyon szereti a szók értelmét fúrni, faragni, s ha kivetni valót talál abban, nem fogadja el.

Szept. 17-kén a hami osztály ülése következett. Ennek elnöke maga Birch, jegyzője Cooper vala. Legnagyobb érdeklődéssel hallgatá a gyülekezet Brugsch bej-nek előadását az izraeliták kiköltözéséről Egyiptomból. — Ő magassága, Iszmael pasa, Egyiptom khedivéje által megbízva, hogy országát képviseljem itt a congressuson, ugymond, a fejedelem kívánsága szerint a mivel angol közönséggel, a mely mindig érdeklődik a bibliai tárgyak iránt, utolsó nyomozásim eredményeit közlöm az izraeliták lakó helyéről Egyiptomban. Nyomozásaim, ugymond, az exodussal egykoru egyiptomi monumentumok útmutatásait követik. Képes valék az akkori Egyiptomot összeállítani a maga negyvenkét tartományai és

ezeknek fővárosai szerint. Eddig elé valamennyi író azt hitte, hogy az izraeliták a Veres tengeren mentek által, s Pharaoh serege abban veszett el. Én ellenben mást találtam, a mit az egyiptomi emlékek kétségtelenné tesznek. — Ez után előadá, hogy a bibliában említett Ramses város, a honnan az izraeliták megindultak, egy a *Zoan* várossal, melyet *Tanis*-nak neveznek a görögök. A bibliai Pithom a határos kerületnek fővárosa volt, s ez *Suko* vagy *Sukoth* az egyiptomi papyrus szerint, mely a Brit Muzeumban van. Ez volt a hébereknek második állomása. A harmadik a bibliai Etham, melyet az egyiptomi szövegek Hethamnak neveznek. Innen éjszak felé tartva Migdolba értek. Migdolból elindulván a héberék Migdol és a Földközi tenger között állapodtak meg, a *Pi-hahiroth* előtt, a mint a biblia mondja: (פִּי־חַיְרוֹתַי בְּאֶרֶץ מִגְדוֹל). Híroth is egyiptomi szó, a mely az ijesztő mélységeket jelenti a Földközi-tenger és a Sirbonis tó között. Ezekben érte utól Pharaoh a hébereket, s úgy járt, mint a történelem tudtára sok egyes utas és egész sereg járt már, t. i. elnyelték a habok. Onnan délre fordultak a kiköltözők Elim-be, mit az egyiptomiak *Alim*-nek, azaz halas városnak neveznek, a Veres tenger éjszaki végén. — A József nevét is: Zaphnatphanekh, megtalálni az emlékekben, az egyiptomul Zaphu-net-phaankh, azaz a Sethroites kerület kormányzója stb. — *Eisenlohr* Heidelbergből az egyiptomi búza-mértékekről értekezék, a Brit Muzeumban őrzött matematikai papyrus után. *Hin*. (0. 46 litres) volt az egység, 10, 100, 1000 hin a mértékek

Ezzel befejezem jelentésemet, mellőzvé a archacologiai és ethnologiai osztályok üléseit.

Azt akarom még tapasztalásomból közölni, hogy az angol közönség sokkal nagyobb érdeklődést mutat az ilyen nem csak komoly, de sokszor száraz értekezések iránt, mint a mienk, s mint talán bármely más nagy városé. Pedig az angol olvasók többnyire egyhangulag, minden melegség nélkül, sokszor dadogva adák elő tárgyaikat. De a figyelmes hallgatókra nem a »miképen«, hanem a »mi« hatott. Az ülésekben az asszonyok soha nem hiányoztak. A londoni hírlapok hasonlóképen viselik vala magokat a közönséggel. A mi az este féltizkor megkezdett ülésben történt, arról bő tu-

dósítást olvashattam másnap reggel kilencz órakor az óriási »Times«-ban és más lapokban. Igaz más felől az is, hogy azt az érdekeltséget a világismeret fokozza, melyet az angoloknál találhatni, mert ők legtöbbet utazgatnak; s a ki közölök nem utazott, az a' londoni muzeumokban mintegy együtt láthatja a földnek jelenkorát és multját.

II.

A németországi philologok és tanférfiak gyűlése Innsbruckban 1874. szeptemberben.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1874. nov. 18-án tartott ülésében.)

Még szeptember havában — kevéssel a világra szóló (internationalis) londoni orientalista-congressus után — volt a kies tiroli fővárosban Innsbruckban a németországi philologusok és tanférfiak (philologen und schulmänner) gyűlése, s vele egy füst alatt egy kis orientalista és linguista-gyűlés — természetesen távolról sem oly nagy hírrel és föltünéssel mint a londoni (hiszen Innsbruckban akkor épen 29-edszer gyűltek így össze, úgy hogy az efféle gyűlés már régen megszűnt rendkívüli dolognak lenni), de a kellő szaktársi szeretettel és kedélyességgel. E mellett, azt hiszem hogy mégis megvolt ennek a szerényebb gyűlésnek is a maga egyáltalában lehető jelentősége, a mely pedig némileg vegyes természetű, s sokban egy országos vásárnak morális jelentőségéhez hasonlít, a mennyiben mind a kettőben talán egyaránt fontos bizonyos kitűzött ügyek végrehajtása, a melyek itt adásvévesfélék, ott meg egyes tudományos kérdéseket illetők, s a melyek az egésznek alapot és alakot, főleg pedig czímet adnak, — mint másrésről a bővebben és könnyebben kínálkozó alkalom érdeklő személyes ismerkedésre, eszmecserére, egyszóval hasznos és kellemetes társalkodásra.

Az innsbrucki gyűlésben pedig, a gyűlés-nagyok (Jülög és Bichl tanárok) szives meghívására innen Budapestről is vettek részt, mint vendégek, néhány osztálybeli tagtársak

(Hunfalvy Pál, Greguss, s magam) s többen az egyetemi tanárok közül (Kármán = Kleinmann, Heinrich, Hatala, Mayr Aur., Bászél), kikhez még mongolistánk Bálint G. úr csatlakozott. Elég nagy számmal való megjelenésünk legalább arról tehetett tanúságot, hogy Magyarországon a philologiai és nyelvészeti tudománykör iránt élénk érdekltség van; ezen felül egy kis önkéntes képviselő szerepet is vállaltunk, fölhasználva az alkalmat hogy az illető magyarországi tudománymívelésről a szomszédországi szaktársaknak bővebb hírt vigyünk, kivált olyanról mely tárgyánál fogva náluk kevésbé ismeretes. Ez utóbbi áll kivált a magyar nyelvtudományról szorosabb és szélesebb értelemben, s így helyén valónak véltem hogy a gyűlés orientális és nyelvész osztályában (*»Bemerkungen über ungrische Sprachvergleichung«* cím alatt) egy kis tájékoztató előadást tartsak az ugor nyelvsoport nyelvészeti jelentőségéről az altaji nyelvcsaládban, meg az ugor nyelvek tudományos összehasonlításának jelen állásáról.

Most hadd emeljek ki néhányat a gyűlésen jelen volt német nyelvtudósok közül, kiktől részint érdekes előadásokat s hallottunk, s kikkel megismerkedvén a fennjelzett módon hasznos és kellemetes társalkodást folytathattunk. Ott volt mindenek előtt Schmidt János, most gráci tanár, szerzője ennek az indogerman hangtauban messzevágó új fölfogásokat megalapító munkának: *»Zur Geschichte des indogermanischen Vocalismus.«* I. Weimar, 1871. (folytatása még ez évben várható); — továbbá: *Delbrück B.* (Jena), nagy védatudós, ujabban kivált az összehasonlító syntaxist illető nyomozásai által nevezetes (*»Gebrauch des Optativs und Coniunctiv's im Sanskrit und Griechischen«* Halle 1871.); — kitűnő fiatal erő az indogermanisták közt *Kuhn E.* is (lipcsei tanár); az ő közreműködésével szerkeszti most atyja Adalbert a *»Zeitschrift für vergl. sprachwissenschaft«*-ot. Nagyon szerettem volna, ha *Leskien*-t is ott találjuk, ki a slavistica terén Schleichernek követője és folytatója; ő a magyar nyelvben is jártas, s a magyar nyelvtudományt valamennyire figyelemmel kíséri. Nagy érdemű öregebb tudósok közül jelen voltak Gilde-meister és Roth, a nagy pétervári Szanszkrit Szótárnak egyik

szerzője. Ez a roppant munka most közel áll befejezéséhez s egyaránt megható és vonzó volt az az előadás, melyben Roth egyszerű szívélyes modorban elbeszélte a nagy munka keletkezését és növekedő nehézségek alatt folytatását; de utóvégre mégis csak győzték az óriás föladatot, s ime az egyik győző, ki róla jelentést tesz, még nem is büszke a nagy dologra, melyet véghez vitt. — Ott volt végre, tiroli nyaralójából visszatérve, *Schiefner A.* is, a pétervári akadémikus s a mi akadémiánknak is külföldi tagja: nyelvtudományunkra nézve örvendetes hírül azt jelenthetem róla, hogy nem soká eredeti tunguz textusokat fog közrebocsátani.

Innsbruckban is tapasztaltuk, hogy a külföldi nyelvtudósok közt már most is vannak, kik a kivált nálunk folyó ugor és altaji nyelvészet haladását érdeklnek, s ennek és egyéb specialis nyelvtudományoknak kellő fejlettségre és megállapodásra jutását ohajtják, hogy általában a nyelv tudománya, a nyelvbölcselet belőlük új pozitív anyagot nyerjen. Úgy vélem annál nagyobb lesz az érdekltség a magyar nyelvtudomány iránt, minél többször és többet tudnak meg róla; s vajon nincsen-e érdekünkben a tudósítás biztosabb és tüzetesebb módjáról is gondoskodni?